

Istorinių šaltinių tyrimo rengiant mokslinį straipsnį „Papilės valsčius pirmaisiais vokiečių okupacijos 1941-ųjų metų mėnesiais“ santrauka

Turinys

- 1. Bendros pastabos**
- 2. Istorinių šaltinių išorinės kritikos rezultatų apibendrinimas**
- 3. Istorinių šaltinių vidinės kritikos rezultatų apibendrinimas**
- 4. Išvados**

1. Bendros pastabos

Istorinis mokslinis straipsnis „*Papilės valsčius pirmaisiais vokiečių okupacijos 1941-ųjų metų mėnesiais*“ buvo rengiamas remiantis istoriniais darbais, istoriniais šaltiniais ir istoriniams tyrimams keliamais reikalavimais.

Pažinimo teorijos kryptis – empirizmas – teigia, kad pažinimo šaltinis yra patyrimas, jį gaunamas per pojūčius. Stebint tikrovės reiškinius per pojūčius gaunami empiriniai duomenys, kurie naudojami kasdieninėje veikloje, kuriais taip pat remiasi mokslinis pažinimas. Empiriniai duomenys tampa moksliniais tuo metu, kai į juos nukreipiamas mokslinis pažintinis interesas. Istorijos moksle istorinės mokslinės teorijos kuriamos remiantis empiriniais duomenimis, t. y. istoriniais faktais, kurie gaunami, atsirenkami nagrinėjant istorinius šaltinius.

Istorinės-mokslinės teorijos konstruojamos, istorinė rekonstrukcija atliekama, istorinių įvykių aiškinimas atliekamas remiantis istoriniais, empiriniais faktais, kurie yra gaunami analizuojant istorinių šaltinių duomenis, remiantis istoriografijos teoretikų nustatytais istorinių šaltinių išorinės ir vidinės kritikos principais. Istorijos šaltinių tyrimų metodologiją apibendrinu, suformuluvo, minėtus kritikos principus nustatė istoriografijos teoretikai Johannas Gustavas Droysenas „Istorikos pagrinduose“ (1868), Ernstas Bernheimas „Istorijos metodo ir istorijos filosofijos vadovylyje“ (1889), Charlesas Victoras Langloisas ir Charlesas Seignobosas „Įvade į istorines studijas“ (1898), taip pat L. Rankes.

Iš paties įvairiausio pobūdžio rašytinių istorinių šaltinių, tarp jų ir iš Lietuvos ypatingajame archyve saugomų LSSR KGB įstaigos dokumentų, istorikai istorinius faktus, istorinę tiesą nustato atlikdami istorinių šaltinių analizę. Istorinių tyrimų metodologija reikalauja, kad dirbant su

istoriniais šaltiniais būtų atlikta istorinių šaltinių išorinė ir vidinė kritika. Atliekant išorinę istorijos šaltinių kritiką nustatoma, kada ir kur buvo sukurtas šaltinis, kas šaltinio autorius, kokia medžiaga rėmėsi šaltinio autorius jį kurdamas, ar turimas šaltinis yra vientisas, ar turime tik šaltinio dalį. Atliekant vidinę istorijos šaltinių kritiką nustatoma, ar tai, ką sako šaltinis, galėjo įvykti iš tikrųjų.

Istorijos šaltiniai – tai dokumentai, įvairūs rankraščiai, kino juostos, fotografijos, paveikslai, kiti paties įvairiausio pobūdžio materialiniai objektai, kuriuose yra užfiksuota informacija apie praeitį, kuria remdamasis tyrėjas nustato istorinius faktus, atkuria, rekonstruoja įvairius praeities įvykius, jų raidą ir tokiu būdu nustato istorinę tiesą. Istorijos šaltinių kūrėjų įvairovė labai plati – tai praeityje funkcionavusios valdžios, švietimo įstaigos, kultūrinės, politinės, labdaringos organizacijos, pavieniai asmenys ir t. t. Kai kurie istorinių šaltiniai kūrėjai – nacistinės Vokietijos okupacinės valdžios Lietuvoje įstaigos (pvz., Vokiečių saugumo policijos ir SD institucija Lietuvoje), LSSR KGB organizacija – dėl santykio su Lietuvos gyventojais laikytinos okupacinėmis, neteisėtomis valdžios įstaigomis. Tiek Lietuvos, tiek užsienio istorikams neteisėtas valdžios įstaigų, organizacijų pobūdis nėra kriterijus, kuriuo remiantis paneigiama šių įstaigų parengtuose dokumentuose esanti informacija apie praeitį. Nusikaltėliškas organizacijos pobūdis yra tik viena iš aplinkybių, į kurią atsižvelgia istorikas atlikdamas istorinio šaltinio išorinę kritiką. Vertinimo kriterijus lemia istoriografinės, mokslinės, profesinės patirties, kitokio pobūdžio žinios.

Rengiant straipsnį „*Papilės valsčius pirmaisiais vokiečių okupacijos 1941-ųjų metų mėnesiais*“ buvo remiamasi Lietuvos centrinio valstybės ir Lietuvos ypatingojo archyvų fonduose saugomais archyviniais dokumentais kaip istoriniais šaltiniais. Straipsnis buvo parengtas remiantis archyvinių dokumentų visumos teikiama informacija. Šioje istorinių šaltinių tyrimo santraukoje aptariami tik tie šaltiniai, kurie yra susiję su byloje aktualia straipsnio dalimi, tai Šiaulių srities Akmenės rajono LKP komiteto byla Nr. 58 (LYA, f. 5780, ap. 9, b. 11), Akmenės rajono MGB skyriaus byla Nr. 38 (LYA, f. K-11, ap. 1, b. 6), Onos Puskunigienės, Jono (g. 1912 m.) bylos formuliaras (LYA, f. K-1, ap. 45, b. 729), O. Puskunigienės baudžiamoji byla (LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26740/3). Dirbant su šiais dokumentais buvo atliekama jų kaip istorinių šaltinių išorinė ir vidinė kritika.

2. Istorinių šaltinių išorinės kritikos rezultatų apibendrinimas

Istorinių šaltinių išorinė kritika reiškia išsiaiškinimą, kada ir kur buvo sukurtas šaltinis, kas šaltinio autorius, kokia medžiaga rėmėsi šaltinio autorius jį kurdamas. Istoriniai šaltiniai yra ir minėti archyviniai dokumentai, kurie yra tam tikri materialiniai objektai, teikiantys žinių apie

praeitį. Išorinės kritikos požiūriu minėtos archyvinės bylos vertintinos kaip LSSR Lietuvos komunistų partijos ir KGB įstaigų, jų pareigūnų 1950-1951 m. sukurti istoriniai šaltiniai. Bylas kaip istorinius šaltinius suformavo LSSR KGB įstaiga, šios įstaigos pareigūnai, atlikdami juridines procedūras, apklausdami kaltinamąją Oną Puskunigienę, liudininkus bei surašydami apklausų duomenis į protokolus. Pati 1940–1941, 1944–1990 funkcionavusi LSSR NKVD-NKGB-MGB-KGB vertintina kaip sovietinės Lietuvos įstaiga, kurios vienas iš veiklos uždavinių – sovietų režimui nepalankių mūsų krašto gyventojų paieška, represijos. Toks supratimas dažną tyrinėtoją skatina kelti klausimą: ar neigiamas LSSR KGB įstaigos statusas reiškia ir tai, kad jos pareigūnų parengtuose dokumentuose užfiksuota informacija apie praeities įvykius neatitinka tikrovės? Atliekant išorinę minėto šaltinio kritiką buvo padaryta išvada, kad toks neigiamas LSSR KGB organizacijos pobūdis vis dėlto nepaneigia jos suformuotuose dokumentuose kaip istoriniuose šaltiniuose užfiksuotos informacijos atitikimo tikrovei. Šią išvadą lėmė toliau nurodyti motyvai.

Istorijos moksle neigiamas praeityje veikusių valdžios įstaigų pobūdis nereiškia to, kad jų parengti dokumentai, juose užfiksuota informacija neatspindi realių praeities tikrovės įvykių. Lietuvos istorijoje būta ir daugiau valdžios funkciją atliekančių valdžios įstaigų, kurių veiklą galima apibūdinti kaip nepalankią Lietuvos gyventojams, pvz., carinės Rusijos 1795-1915 m., vokiečių okupacinių valdžių 1915-1918 m. ir 1941-1944 m. administracinės įstaigos. Tačiau nepalankumo faktorius nepatvirtina to, kad jose užfiksuota informacija yra beprasmė. Tai, kad remiantis istoriniais šaltiniais – nusikalstama pripažintos LSSR KGB organizacijos pareigūnų parengtais dokumentais – įmanoma nustatyti realius, praeityje buvusius įvykius patvirtina ir istorinio-mokslinio darbo Lietuvoje rezultatai. Lietuvos istorikai, remdamiesi nusikalstamos LSSR KGB organizacijos pareigūnų parengtais dokumentais (baudžiamosiomis, operatyvinėmis bylomis, kitais dokumentais) kaip istorijos šaltiniais, atlikdami šių šaltinių išorinę ir vidinę kritiką, remdamiesi kritikos metu nustatytais istoriniais faktais yra parengę, rengia dabar, rengs ateityje istorines mokslines monografijas, straipsnius, studijas, kitus darbus, kurie yra skirti sovietų okupacinio režimo (1940–1941 m., 1944–1990 m.), vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941-1944 m.) realiųjų tyrimams. Istorijos mokslui reikšmingų darbų, remdamiesi nusikalstamos LSSR KGB dokumentais, yra parengę istorikai Arūnas Bubnys, Valentinas Brandišauskas, Rimantas Zizas, Arvydas Anušauskas, Mindaugas Pocius, Alfonsas Eidintas ir kiti istorikai. Išvadą, kad informacija nėra beprasmė, patvirtina ir tai, kad LSSR KGB organizacijos, jos teikiama duomenimis remiasi teisėsaugos pareigūnai kasdieninėje tarnybiniėje veikloje. Šiais duomenimis remiasi LR Generalinė prokuratūra, Valstybės saugumo departamentas, teismai. Remdamosi šiais dokumentais, jų teikiama informacija, kompetentingos institucijos priima atitinkamus sprendimus. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1997

m. lapkričio 11 d. priėmė nutarimą Nr. 1244, kurio patvirtino Pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisijos nuostatus. Šių nuostatų 3.2 punkte nustatyta, kad Pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisija turi teisę susipažinti ir naudotis išlikusiais partizanų dalinių archyvais bei represinių struktūrų archyvais, kurie yra pakankamas šaltinis nagrinėjant asmens buvimo ar nebuvimo kariu savanoriu, laisvės kovų dalyviu ar nukentėjusiu asmeniu faktą.

Remiantis šiomis aplinkybėmis, nustatytomis atliekant išorinę šaltinių kritiką, buvo padaryta išvada, kad minėtos archyvinės bylos kaip istoriniai šaltiniai yra užfiksavę ir praeities tikrovę atitinkančius įvykius.

3. Istorinių šaltinių vidinės kritikos rezultatų apibendrinimas

Istorinių šaltinių vidinė kritika reiškia išsiaiškinimą, ar tai, ką sako istorinis šaltinis, galėjo vykti iš tikrųjų. Remiantis atlikta minėtų archyvinių bylų kaip istorinių šaltinių išorine kritika buvo prieita prie išvados, kad archyvinių bylų dokumentų pagrindu yra galimas praeities tikrovę atitinkančių įvykių atkūrimas.

Istorikai apie istoriniuose šaltiniuose esančios informacijos patikimumą sprendžia remdamiesi nevienkartiniu jos patvirtinimu. Remiantis šiuo principu buvo suformuoti teiginiai, kad „*Jono Kondroto sodyboje buvo įrengta laikina karo belaisvių stovykla*“, „*po egzekucijos Jono Kondroto sodyboje vokiečių kariams buvo surengtos vaišės*“.

Teiginys, kad „*Jono Kondroto sodyboje buvo įrengta laikina karo belaisvių stovykla*“, yra paremtas Onos Puskunigienės, Jono (g. 1912 m.) bylos formuliario (LYA, f. K-1, ap. 45, b. 729) duomenimis, t. y. Akmenės r. MGB skyriaus 1951 m. gegužės mėn. 22 d. memorandumu apie Onai Puskunigienei užvestą bylą formuliarą (l. 4,5,7), Akmenės rajono MGB skyriaus bylos Nr. 38 (LYA, f. K-11, ap 1, b. 6, l. 103-104) duomenimis, Onos Puskunigienės baudžiamąja byla (LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26740/3), Onos Puskunigienės 1951 m. rugsėjo 7 d., 1951 m. rugsėjo 9 d., 1951 m. rugsėjo 15 d., 1951 m. rugsėjo 25 d. apklausų protokolais (l. 20-22, 31-34).

Iš 1951 m. rugsėjo 7 d. ir 1951 m. rugsėjo 9 d. Onos Puskunigienės apklausos protokolų matyti, kad pati Ona Puskunigienė patvirtino, jog 1941 m. birželio mėnesį į Jono Kondroto sodybą vokiečiai konvojavo karo belaisvius, kad karo belaisviai netoliese nuo jos tėvo namų buvo sušaudyti, taip pat nurodė, kad karo belaisvių stovykla jos tėvo ūkyje egzistavo vieną dieną. Iš 1951 m. rugsėjo 9 d. Onos Puskunigienės apklausos protokolo matyti, kad ji nepripažįsta kaltinimų dėl belaisvių apiešojimo ir dokumentų paėmimo, iš 1951 m. rugsėjo 15 d. Onos Puskunigienės apklausos protokolo matyti, kad Ona Puskunigienė neprisipažino esanti kalta pagal jai pateiktą

kaltinimą. Kadangi Onos Puskunigienės apklausos protokoluose esantys duomenys nėra palankūs MGB skyriui, nėra pagrindo manyti, kad Onos Puskunigienės apklausos protokoluose užfiksuoti jos parodymai būtų išgalvoti MGB skyriaus pareigūnų, siekiant kuo greičiau užbaigti bylą. Tuo tarpu dėl bylose esančių duomenų, jog Ona Puskunigienė buvo Jono Kondroto sodyboje tuo metu, kai buvo sušaudyti sovietų karo belaisviai, kyla pagrįstų abejonų, kadangi apklaustų asmenų parodymai yra priešaringi. Kita vertus, Onos Puskunigienės, nei Jono Kondroto dalyvavimas ar nedalyvavimas minėtuose įvykiuose nėra straipsnio nagrinėjimo objektas.

Apklausų metu pati Ona Puskunigienė karo belaisvių buvimą jos tėvo Jono Kondroto ūkyje vadino karo belaisvių stovykla, į kurią vokiečiai konvojavo kareivius karo belaisvius, taip pat paminėjo, kad karo belaisvių stovykla jos tėvo Jono Kondroto sodyboje egzistavo vieną dieną. Karo belaisvių stovyklos terminą vartojo ir kiti apie minėtus įvykius apklausti liudytojai. Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne stovykla apibrėžiama kaip „laikina stovėjimo, buvimo vieta“¹. Enciklopediniame karybos žodyne karo belaisvių stovykla apibrėžiama kaip „karo belaisvių, vežamų iš karo belaisvių surinkimo punktų, nuolatinio arba laikino laikymo vieta“². Taigi akivaizdu, kad termino „karo belaisvių stovykla“ samprata ir straipsnyje aprašomų įvykių laikotarpiu, ir šiais laikais yra tokia pati.

Teiginys, kad „*Jono Kondroto sodyboje vokiečių kariams buvo surengtos vaišės*“, yra paremtas Onos Puskunigienės, Jono (g. 1912 m.) bylos formuliario (LYA, f. K-1, ap. 45, b. 729) duomenimis, t. y. Akmenės r. MGB skyriaus 1951 m. gegužės mėn. 22 d. memorandumu apie Onai Puskunigienei užvestą bylą formuliarą, liudytojų B. I. Pinskio ir B. A. Romaškos apklausos protokolais (l. 5-6).

Dėl sovietų karo belaisvių buvimo Jono Kondroto sodyboje ir jų sušaudymo prie Ventos upės fakto ginčo nėra. Šias aplinkybes patvirtina įvairūs istoriniai šaltiniai. Šias aplinkybes nurodė ir Ona Puskunigienė bei Onos Puskunigienės baudžiamojoje byloje kaip liudininkai apklausti asmenys. Taigi akivaizdu, kad jie nemelavo teigdami, jog Jono Kondroto sodyboje būta sovietų karo belaisvių, kurie buvo sušaudyti šalia Ventos upės kranto. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, kad jie taip pat nemelavo ir teigdami, jog Jono Kondroto sodyboje būta vaišių vokiečių kariams, kad KGB pareigūnai patys vaišių buvimo Jono Kondroto sodyboje fakto neišgalvojo.

Ar istorinis šaltinis suteikia žinias apie realius praeities tikrovės įvykius, sprendžiama pagal tai, ar jie buvo tipiški to meto epochai. Tokie vertinimai atliekami analizuojant kitų istorinių šaltinių teikiamus duomenis bei jau atliktus istorinius mokslinius tyrimus.

¹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 737.

² Enciklopedinis karybos žodynas. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008, p. 558.

Teiginys, kad „*Jono Kondroto sodyboje vokiečių kariams buvo surengtos vaišės*“, remiantis minėtais istoriniais šaltiniais buvo suformuluotas atsižvelgiant ir į tai, kad istorikų darbuose, istoriniuose šaltiniuose figūruoja duomenys, jog Lietuvos gyventojams 1941 m. pirmoje pusėje buvo išplatintas nurodymas palankiai sutikti vokiečių kariuomenę. 1940 m. birželio 15 d. nepriklausomą Lietuvos valstybę okupavus Sovietų Sąjungos ginkluotosioms pajėgoms, okupacija ir 1940 m. liepos ir rugpjūčio mėn. įvykdyta aneksija susilaukė mūsų krašto gyventojų atsakomosios reakcijos. Istorikai Valentinas Brandišauskas, Saulius Sužiedėlis pasipriešinimo judėjimą laiką reiškiniu, kurį išprovokavo 1940 m. vasarą Sovietų Sąjungos įvykdyta Lietuvos okupacija ir aneksija³. Lietuvių 1940-1941 m. pasipriešinimo judėjimo dalyviams būdinga tai, kad jie nepriklausomą Lietuvos valstybę ketino atkurti pasinaudodami artėjančiu Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karu⁴. Istoriko Valentino Brandišausko darbe, skirtame Lietuvos nepriklausomybės siekiams 1940-1941 m., publikuotas istorinis dokumentas – Lietuvos informacijos Biuro Berlyne 1941 m. kovo 19 d. atsišaukimas. Atsišaukimo 8 punktas skelbia: „*Per kaimus, miestelius ir miestus žygiuos vokiečių kariuomenė. Jų eilėse bus daug jums pažįstamų tautiečių. Visus vienodai, nuoširdžiai sutikite ir teikite reikiamą pagalbą. Tuo metu jau visur turi būti susidariusi Lietuvos laikina vyriausybė*“⁵. Berlyno LAF organizacijos ryšininkas Mykolas Naujokaitis teigė, kad Berlyno LAF organizacija siekė atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę sukilimo metu. Sukilimas turėjo kilti prasidėjus Vokietijos karui su Sovietų Sąjunga⁶. Taigi Lietuvos gyventojai, remiantis išplatintu nurodymu, privalėjo nesipriešinti vokiečių kariuomenei. Be to, istorikai sutaria, kad 1941-1944 m. Lietuva buvo okupuota Vokietijos, šios šalies karinės valdžios institucijos šiuo laikotarpiu Lietuvoje turėjo faktinę valdžią. Taigi savaime suprantama, kad užkariautojams, okupuotame krašte turintiems faktinę valdžią, priešintis buvo neįmanoma. Ypač tai pasakytina apie ginkluotus okupantus, gabenančius karo belaisvius. Todėl archyvinėse bylose esantys duomenys apie vaišių buvimo faktą okupantų nurodymu atitinka to istorinio laikotarpio situaciją.

Mokslinio istorinio straipsnio tikslas yra istorinių faktų nustatymas ir pateikimas, faktų tarpusavio ryšių atskleidimas, praeities tikrovės įvykių rekonstrukcija, istorinių įvykių, jų tarpusavio ryšių istorinis aiškinimas. Straipsnis „Papilės valsčius pirmaisiais vokiečių okupacijos 1941-ųjų metų mėnesiais“ yra skirtas atskleisti vokiečių kariuomenės veiksmus, bet ne nagrinėti valsčiaus

³ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1941 09)*, Vilnius, 1996, p. 146; Saulius Sužiedėlis, „Penkiasdešimčiai metų praėjus: Lietuvių tautos sukilimo ir Laikinosios vyriausybės istorijos interpretacijų disonansai“, Lietuvos žydų žudynių byla (sudarė Alfonsas Eidintas), Vilnius, 2001, p. 492.

⁴ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1941 09)*, Vilnius, 1996, p. 40-41, 146..

⁵ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1941 09)*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 146.

⁶ Mykolo Naujokaičio 1941 m. balandžio 21 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 12949/3, l. 28.

gyventojų buitį ar santykius su vokiečių kariais, todėl konkretūs gyventojai nėra minimi. Siekiant išvengti nepagrįstų interpretacijų, aktualioje straipsnio dalyje yra tiesiogiai perteikiami archyvinėse bylose esantys duomenys („Archyvinė medžiaga rodo, kad <...>²¹.“), vartojant tuos pačius terminus (karo belaisvių stovykla, vaišės), kokie vartojami ir šaltiniuose.

4. Išvados

Atlikus archyvinių dokumentų, kuriais buvo remiamasi moksliniame straipsnyje „Papilės valsčius pirmaisiais vokiečių okupacijos 1941-ųjų metų mėnesiais“, išorinę kritiką, nustatyta, kad šie istoriniai šaltiniai yra užfiksavę ir praeities tikrovę atitinkančius įvykius. Atlikus istorinių šaltinių vidinę kritiką, nustatyta, kad straipsnyje nurodomas aplinkybes patvirtina ne vienas šaltinis, šaltinių duomenys vieni kitiems neprieštarauja, įvykiai, apie kuriuos duomenis suteikia šaltiniai, yra tipiški straipsnyje nagrinėjamam istoriniam laikotarpiui. Atsižvelgiant į tai, minėtų šaltinių pagrindu galima praeities tikrovės įvykių rekonstrukcija, kurios rezultatai ir buvo pateikti nagrinėjamame straipsnyje.

Alfредas Rukšėnas